

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

O STALINU*

Emmanuel d'Astier

Kongres generalne ofenzive

Leta 1929 ima Stalin že popolno oblast nad centralnim komitejem, nad partijo. Nasprotniki so izključeni ali degradirani. Trocki je izključen in odpeljan na turško mejo. Vsa stvar je potekala brez prelivanja krvi, nobena glava ni padla. Stalin sam je dejal, ko so ga silili k skrajnim represalijam: »Danes odsekate prvo glavo, jutri drugo, pojutrišnjem tretjo — kaj bo nazadnje ostalo od partije?« Gotovo si ni bil povsem na jasnem, kakšno pot bo izbral. V tistih letih pred velikim zasukom je bila dežela v hudem položaju. Zahod je bojkotiral Rusijo, kreditov ni bilo, izvoza ni bilo. Grozila je lakota. Kulak in srednji kmet sta se upirala rekviziciji; pridelki, ki jih je najbolj manjkalo, so šli na črno borzo. Traktorjev ni bilo, da bi zorali ledine. Industrializacija se je komaj pričela. Proizvodnja jekla in premoga je bila slabotna.

Na 16. kongresu izbere Stalin pot: silo. Na svoj račun prevzame politiko Trockega. Odrejena je kolektivizacija kmetijstva na skupni površini tridesetih milijonov hektarov. Industrializacija potegne milijone ljudi iz domačih koč in jih preseli v bodoča mesta, na nova zemljišča. To je komunizem socialne vojne, »splošna ofenziva socializma«. Stare strukture so porušene, novih pa še ni. Stopetdesetmilijonsko ljudstvo je treba prepeljati v obljubljeni deželni, za to so potrebni gigantski napor in kruta sredstva, peklenski ritem dela.

Stalina, ki je Mojzes in faraon hkrati, zajame nekakšna poetska vrtoglavica. Suhoparni jezik taktika ali povprečnega teoretika postaja biblijski jezik, govorica preroka:

»Kdor upočasni korak, zaostane. Kdor zaostane, je tepen. Mi nočemo biti tepeni. Nočemo. Rusijo so topli mongolski kani, topli so jo turški beji, topli so jo švedski gospodje. Toplil so jo poljski pani in litvanski knezi, topli so jo japonski baroni in anglo-francoski kapitalisti. Vsi so jo topli, zato ker je zaostajala ... topli so jo, ker je bilo to donosno zanje in ker jim ni nihče branil. Spomnite se besed predrevolucijskega pesnika: ‚Revna si in bogata, močna si in šibka, matjuška Rusija ...‘ V preteklosti nismo imeli, nismo mogli imeti domovine. Za drugimi deželami zaostajamo petdeset, sto let ... To razdaljo moramo preteči v desetih letih. Če je ne bomo, smo pogubljeni.«

Dežela vzplamti: del mladine, del ljudstva se razgiba v navdušenju in zanosu. A naloga je preveč nečloveška. Fronta jekla, visokih peči decimira huje kot velika bitka. Milijoni srednjih kmetov se upirajo in ti potegnejo za seboj tudi male, ki imajo raje svojo ne pa skupne zemlje. Kmetje koljejo živino, požigajo pridelke. V treh letih izgine dobra polovica živine. To je prava državljanska vojna, ki jo zadušijo šele rafali strojnic in deportacije.

Ena in ena je dve, toda milijon in milijon ni dva milijona, ampak veliko milijonov. Ko ga je Churchill trinajst let pozneje vprašal: »Ali je bila preiz-

* Prevod tretjega poglavja iz knjige Emmanuel d'Astier, *Sur Staline*, Plon, Paris 1965.

kušnja huda za vas? Imeli ste opravka z milijoni ljudi...«, mu je Stalin odgovoril: »Deset milijonov... bilo je strašno, in trajalo je štiri leta.«

Leto 1932, ko je umrla Nadja Alelujeva* od žalosti nad nesrečno domovino, je bilo prav gotovo najhujše. Petindvajset let pozneje sem nekega večera poslušal pripoved Nadjine prijateljice: »Telefonirala sem v Kremelj. Slišala sem Josipa Stalina. Njegov glas je bil skrušen. Rekel mi je: ‚Pridi poljubit Nadjo...‘ Nekaj ur po tem sta mi dva policaja premetala stanovanje, da bi mi pobrala vse morebitne spominke od Nadje. S Stalinom nisem mogla več govoriti. Oglašali so se mi sami anonimni glasovi. V Kremelj nisem prišla. Nadje nisem poljubila...«

Danes je na novodevičjem pokopališču visok kamen, iz katerega izstopajo Nadjina ramena in njen gladki obraz... zraven pa je črna plošča, grob Aleksandre Sergejevne, služkinje, edine stalne priče tridesetih let, priče, ki je preživela gospodarja, a ni pričala.

Kljub svoji maski in hladnokrvnosti je Stalin ganjen. Morda je prav tedaj ponudil tovarišem iz političnega biroja svoj odstop, kakor pripoveduje Victor Serge? »Morda sem zares postal ovira za dobre odnose v partiji. Če je tako, sem pripravljen oditi...« Nihče ni črnil, razen Molotova: »Daj, daj... Partija ti zaupa.« In incident je bil zaključen.

Na pragu

Stalin postaja bog. Temu se ne more več odreči. Ni mu več enakega. Sam je. Tovariši trpijo, a da bi rešili revolucijo, se sprijaznijo z neizbežnim. Z železno disciplino, s fanatizmom, z misticizmom bo mogoče ohranjati podvig in preskakovati zamujene etape.

Upornost ljudstva zlamljata Stalin in njegova skupina s prevzgojo, s prisilnim delom, z zahtevo po totalni odpovedi osebnemu življenju. Rusija je mobilizirana, človek je vojak. Velika množica — ljudje, ki ne bomo nikoli vedeli zanje — sprejme režim in se napoti proti obljubljeni deželi. Nasprotniki v partiji so izključeni, potem kaznovani, a končno se uklonijo in se vrnejo. Najbolj boleče so koncesije, priznanja krivde. Izključenci sodelujejo v sistemu, čeprav vedo, da bodo šli prej ali slej na morišče. Mnogi med njimi so dovolj pogumni in iskreni, da bi si upali zakričati resnico. Toda mar bi jih začarano ljudstvo slišalo, mar bi jih poslušalo? Zato molčijo: zaupajo v podvig, resnica bi škodila. Ohraniti hočejo, kar so zgradili s skupnimi močmi, z brati in tovariši, in česar niti Stalin v vsej svoji pošastnosti ni razdrl. Buharin se vrne iz Pariza, da ga doma umorijo. Nekdo drug pravi: »Res je, pošast je, a brez njega bi revolucija razpadla«. Svanidze, Stalinov nečak, ki mu je Stalin poslal očeta in mater v smrt, mi je dejal, ko je govoril o nekem »nepravem« Svanidzeju: »Pravi Svanidze, boljševik, tudi v največji nevarnosti, v najhujšem sovraštvu ne emigrira.«

Čemu bi poskušali nemogoče? Potrpežljivi prenašajo ezoterično dogmo revolucije, ki jo vodi red poklicnih revolucionarjev. In osnovno pravilo o neomejeni avtoriteti, o Stalinovi nezmotljivosti postane za Stalina samega in za njegovo skupino bolj potreba kot zadovoljstvo.

* Druga Stalinova žena. Op. prev.

Leta 1934, na obletnico revolucije, stoji Stalin na Leninovem mavzoleju, sredi visokih dostojanstvenikov, kot to zahteva obred. Med njimi je novinec, nekdo, ki si je izbral pot potrpežljivosti. Stiridesetleten možak, miren in diskreten človek, ki ljubi revolucijo, a tudi življenje. Prebredel bo vse nevarnosti, nasledil Stalina in odpravil njegov kult: to je Nikita Hruščov.

Delavci, tehniki, mladi kmetje, voditelji, ki uživajo ugled in zaupanje, četudi kdaj pa kdaj podvomijo — ljudje kot Jenukidze ali Kirov — častijo podobo očeta narodov in njegovega genija. Toda v partiji se zamolklo oglašajo opozicija. Trocki v daljavi postane simbol.

Kot odmev piše Leon Sjedov, njegov sin, leta 1934: »*Nikake obzirnosti v taktiki in metodah boja proti Džugašviliju: tirana je treba tolči kot tirana!*« To je odziv Jofeju, staremu boljševiku, ki je naredil samomor leta 1927, potem ko je pozval Trockega, »*naj se bori proti uzurpatorju z vsemi sredstvi, ki jih uporabljajo revolucionarji, da potolčejo sovražnike ljudstva.*«

Prestolonaslednik

Sergej Kirov je vzhajajoča zvezda: pravkar je bil izvoljen v politični biro. Nadomestil je Zinovjeva na mestu predsednika petrograjskega sovjeta. Velike sile partije so porazdeljene v nekaj kneževinah; njihove citadele so Moskva, Leningrad, Tiflis, Baku. Kirov je mlad in lep. Po prepričanjih je podoben Jenukidzeju. Čeprav je brezpogojno zvest in neizprosno do kadrov, do opozicije v partiji (sam je zanj iznašel izraz: »opolzka kača«), ga vendarle boli trpljenje ljudstva in stanje v partiji. Morda je preveč priljubljen. Nekateri vidijo v njem prestolonaslednika. Je eden Stalinovih najbolj intimnih prijateljev; vidimo ga, kako je pretresen pred Nadjino krsto in nekoliko zbežan pred Stalinom, ki se igra s Svetlano na svoji ladji v Črnem morju.

Na 17. kongresu, kongresu zmage, je Stalin črnogled in opozarja na sence, Kirov, optimist, pa poudarja svetle strani. Gospodar ne zaupa slogi dvomljivih subjektivnosti, zanj je en sam objektivni faktor socializma: Stalin. Pripovedujejo, da je na volitvah v centralni komite Kirov dobil tristo glasov več kot Stalin, a to je malo verjetno.

Kaže, da je tisto poletje Kirov zaslutil preobrat. Pred nasiljem in zatiranjem se spleta zarote, ustanavljajo se ilegalni centri v Moskvi, v Kareliji, v Uralu, kjer se pokorita Zinovjev in Kamenjev. Čistke, streljanje. Kirov in mladi so baje mnenja, da je treba tolči po vrhovih in prizanašati ljudstvu. Čeprav se začena strah, čeprav je sumljiv že Jagoda, šef policije, je Stalin previden in še vedno upa v pokorščino. Starih veljakov pač ni mogoče pobiti kar tako.

Deset mesecev pozneje, 1. decembra 1934 zvečer, je Kirov v Leningradu umorjen. Morilec je neki Nikolajev. Stalin prihiti na kraj umora, hladen in besen. Ure in ure zaslišuje Nikolajeva.

Zakaj? Kako? Ali je Nikolajev prevaran mož, opozicijski komunist, Jagodov agent ali celo Stalinov agent... ali vse to hkrati? Ko zapisujem to, ne verjamem tej verziji nič bolj kot govoricam, da je Nadeždo umoril Stalin. Ko je Hruščov kot tožnik govoril o aferi Kirov, je zastavil vprašanje, ne da bi odgovoril nanj: »Do danes so okoliščine nepojasnjene in skrivnostne...« Ali bomo

kdaj zvedeli resnico? Preveč prič je izginilo, preveč interesov je še aktualnih. Dolžili bodo pač Stalina, ker je bil zmožen takega dejanja, ker je bil Kirov za opozicijo nekoristna žrtev, za Stalina pa koristna.

Ta epizoda, ki je sprožila pet let zverinstva, pognala na tisoče ljudi v smrt in na tisoče ljudi v deportacijo, se je zaključila naslednji dan v shakespearemskem dekoru... V veliki dvorani s stebri, kjer leži Kirov na mrtvaškem odru, hoče biti Stalin sam: vse ljudi so odstranili. Toda nekdo se je preveč obiral in je ostal v dvorani, kot neprostovoljna in preplašena priča se je stisnil za neki steber. Kaj ga bo doletelo? Danes živi in govori. Videl je Stalina, kako je ne-gibno stal in nekaj trenutkov gledal truplo. Nato se je sklonil nad mrtvega Kirova in ga poljubil na usta.

Represalije so bile brutalne kot še nikoli dotlej. V zgodovino se vrinejo najbolj kruta in najbolj odurna bitja. Za Jagodo se povzpne na vrh neki Andrej Zdanov, čistkar Leningrada, ki spremeni na stotine sumljivih boljševikov v morilce Kirova, lažni intelektualec, ki pozneje zavlada v književnosti in umetnosti nasploh (»Kdo je to?« je nekoč dremavo vprašal Prokofjev, ko je neznanec razlagal komponistom grehe moderne glasbe, ki se odmika od socializma)... Višinski, mož s protezo, režiser vseh procesov; Ježov, blazni bolnik, ki se s svojim pribočnikom Zanovskim spravi nad partijo, nad komisariate za notranje zadeve, za vojsko, za zunanje zadeve, človek, ki povzdigne torturo in spontana priznanja v sistem.

A za prvimi represalijami v zvezi z afero Kirov pride premor, obdobje zatišja pred velikim viharjem. Govori se spet o uspehu druge petletke, o ustavni reformi. Prvi procesi, leta 1935, so še blagi. Sodnikom je dovolj, da kompromitirajo nadležne voditelje: delna priznanja krivde, zaporne kazni.

Inkvizitor

Pređen udari, si bog ustvari svoj kult. Stalinova misel, Stalinova govorica postaneta ruska narodna misel in ruski narodni jezik. Umetnost in znanost se začneta uklanjati. Stalin se je toliko naučil, tako je zavzet za vse, da misli, da lahko razsoja o vseh vprašanih sam. Potrebni so mu le statisti. Potrebni so mu administratorji, tehniki, strokovnjaki. Ko ustvarja svoj kult, gotovo ne uživa v njem, gotovo mu ne naseda tudi sam. V oporo mu je armada tajnikov in stražarjev. Njegovi preprosti in vulgarni okusi ga povezujejo z ljudstvom, a kot inkvizitor in satrap za blagor stvari mora to ljudstvo križati, da bo vstalo od mrtvih.

Toda Stalina je strah. Kot mož čvrstega značaja in krepkega telesa se ne boji zase, ampak za delo, ki ga je prevzel, in za edino zgodovinsko osebnost, ki ga je zmožna izpeljati. Režim postaja veliki mehanizem, veliko kolo. Stalin je os. Toda os in palci kolesa ne vidijo pokrajine.

»Stalin je bil izredno nezaupljiv človek, bolešno sumničav; to smo spoznali, ko smo delali z njim,« pripoveduje Hruščov. »Včasih se je zapičil v koga in ga vprašal: »Zakaj je danes vaš pogled tako potuhnjen?« Potuhnjen in tudi

praznoveren... hotel je, da bi bilo vseh bolj strah kot njega. Lenuh, je dejal Trocki! Malo ljudi je toliko delalo, tako garalo kot on. Hotel je vedeti vse, od vrstice do vrstice je prebiral opozicijski bilten, ki ga je izdajal nekoliko objestni Trocki v izgnanstvu.

Stalin postaja vedno bolj oddaljen in tajinstven, prisoten samo še v ikonaĥ in v liturgiji, ki se ji morajo podrediti vsi, ĉe hoĉejo ostati živi. Vĉasih se pojavi, s spremljevalcem tri korake za seboj, preprosto obleĉen, s hĉerkico na rokah, dotakne se žitnega klasa in izgine.

1936, 1937. Ali bo tudi ruska revolucija požrla samo sebe, kakor se je požrla francoska? Montanjardi so požrli žirondiste, potem so prišli na vrsto montanjardi, potem so se jakobinci požirali med seboj. Ali bo Stalin umrl kot Robespierre? Ali bo Bonaparte?... Ostal bo Stalin. Zgodovinske analogije sō vedno varljive.

Dne 14. avgusta 1936 udari strela z jasnega. Agencija Tass sporoĉa, da bo devetnajstega stopilo pred vojaški kolegij vrhovnega sodišĉa šestnajst teroristov: veljaki partije, oktobrski heroji, stari boljševiki, med njimi Kamenjev in Zinovjev. Proces bo trajal pet dni. Kazenski postopek je doloĉil Stalin sam, dan po umoru Kirova:

- preiskava mora biti konĉana v desetih dneh;
- obtožnica se izroĉi obtožencem 24 ur preden se zadeva preda sodišĉu;
- zadevo je treba preuĉiti brez sodelovanja prizadetih;
- priziv ali prošnja za pomilostitev nista dopustna;
- obsodba na najvišjo kazen se mora izvršiti takoj po izreku sodbe...

Novo socialistiĉno legalnost izoblikuje za sedemnajst let Višinski: obtoženec mora sam predložit dokaz svoje nedolžnosti; lastno priznanje je neizpodbiten dokaz; obtoženec je lahko obsojen za zloĉin drugega, ĉetudi ne ve zanj. To delo Višinskega, ki ga je Stalin nagradil leta 1947, ni vzbudilo v vsem komunistiĉnem svetu najmanjšega protesta.

Psi ali izdajalci

Vsakomur je že na zaĉetku obravnave jasno, da je zadeva šele preludij. Osumljeni ali vpleteni so ljudje, ki so bili ogrodje boljševizma: Rikov, Leninov naslednik v predsedstvu sovjetov, Tomski, vodja sindikatov, Buharin, Smilga, Radek, Pjatakov in Trocki. Te ljudi oznaĉi Višinski kot *»podle pustolovce, ki so s svojim umazanimi nogami poteptali najlepše, najbolj dehteĉe cvetlice našega socialistiĉnega vrta«*.

Da je res obstajala skrita opozicija (najveĉ pod vplivom in direktivami Trockega, ki se je z njo še hvalil), da so bile zarote, teroristiĉni poskusi, o tem nihĉe ne dvomi. Toda Stalin in Višinski se ne utegneta zamujati z iskanjem resnice ali vsaj verjetnosti, saj se nihĉe ne meni zanjo. Treba je le doloĉiti krivce in vnaprej sestaviti priznanja. Treba je uniĉiti enake in rivale, izbrisati preteklost, spomin na veĉglasnost, na revolucionarno debato, ki bi lahko zapeljal novo generacijo na krivo pot. Združenje starih boljševikov je razpušĉeno, prav tako združenje bivših politiĉnih jetnikov.

Čas se vrača v primitivni svet. Obtoženci, strti od moreče monotonije, od telesnih in duševnih muk, se gibljejo in govorijo kot avtomati. »Ti si pes«... »Jaz sem pes«... »Ti si izdajalec«... »Jaz sem izdajalec«... in Višinski žene svojo lajno: »Potuhnjeni psi, lažnioci in glumači, bedni pigmejci...«

Ljudje so samo še žrtve ali obsedenci. V svojem *Stalinu* prikazuje Isaac Deutscher to dobo s pretresljivim pregledom: »Izmed teh brezkončnih procesov, javnih in tajnih, so bili najpomembnejši štirje: proces »šestnajstorice« (Zinovjev, Kamenjev, Mačkovski in drugi) avgusta 1936; proces sedemnajstorice« (Pjatakov, Radek, Sokolnikov, Muralov, Serebrjakov in drugi) januarja 1937; tajni proces proti maršalu Tuhačevskemu in skupini generalov Rdeče armade junija 1937; in proces »enainvajsetih« (Rikov, Buharin, Krestinski, Rakovski, Jagoda in drugi) marca 1938. Med ljudmi na zatožni klopi pri teh procesih so bili vsi člani Leninovega političnega biroja razen Stalina samega in Trockega, ki je bil, čeprav odsoten, glavni obtoženec. Med njimi je bil tudi en bivši ministrski predsednik, več podpredsednikov vlade, dva bivaša voditelja komunistične internacionale, voditelj sindikatov (Tomski, ki je pred procesom naredil samomor), šef glavnega štaba, glavni politični komisar armade, najvišji poveljniki vseh važnih vojaških sektorjev, skoraj vsi sovjetski poslaniki v Evropi in Aziji in, zadnja po vrsti, a ne po pomenu, oba šefa policije: Jagoda, ki je prispeval »dokaze« za proces proti Zinovjevu in Kamenjevu, in Ježov, ki je imel enako vlogo pri vseh drugih procesih. Vsi so bili obtoženi, da so skušali umoriti Stalina in druge člane političnega biroja, obnoviti kapitalizem, izpodkropati politično in ekonomsko moč države, zastrupiti ali na tisoč drugih načinov pomoriti množice ruskih delavcev. Vsi so bili obtoženi, da so že od prvih dni revolucije delali za obveščevalne službe Velike Britanije, Francije, Japonske, Nemčije, da so sklenili z nacisti tajne sporazume o razkosanju Sovjetske zveze in da so nameravali odstopiti velike dele sovjetskega ozemlja Nemčiji in Japonski. Ko bi bile te obtožbe, ki so se kopičile od procesa do procesa, resnične, bi bilo nemogoče pojasniti, kako da se je sovjetska država sploh ohranila.«

Vojska: Tuhačevski

Uničiti je treba vse, ki bi bili zmožni prevzeti oblast, pretrgati začeto delo. In morija sama spreminja v resničnost namišljene velike zarote, ki jih Stalin odkriva v svoji glavi.

Vznemirja ga armada. Vidi, da se bliža vojna. Opozorjen je, da se pripravlja zarota. Njen protagonist naj bi bil maršal Mihail Nikolajevič Tuhačevski, v deželi in v armadi najpopularnejši vojaški voditelj.

Tuhačevski, poročnik carske garde, aristokrat in izobraženec iz bojevniške družine, katere ime najdemo v *Zametni knjigi*, je leta 1916, ko je star 22 let, ujetnik Nemcev. Zaradi poskusov pobega so ga zaprli v trdnjavo Ingolstadt, kjer so Francozi, Rusi, Britanci, same neuklonljive glave — med njimi je tudi francoski kapetan Charles de Gaulle. Zavezniški oficirji lahko skupaj proslavljajo 14. julij 1917 in zapojejo marseljezo — preden Rus pobegne. Vrne se v Petrograd, se pridruži revoluciji in se vpiše v komunistično partijo.

Razen neuspeha v bitki pri Varšavi (kjer se znajde nasproti de Gaullu, nekdanjemu zavezniku in zdaj sovražniku) leta 1920, doživlja Tuhačevski zmago

za zmago. Premaga Čehe, premaga Kolčaka, potolče Denikina. Pri 27 letih poveljuje sredini fronte proti Poljski, pripelje svoje čete do vrat Varšave in tu doživi svoj edini poraz, ki ga nekateri pripisujejo Stalinu, ker je preusmeril ofenzivo proti Lvovu.

Tuhačevskemu je poverjena naloga, da zaduši leta 1920, kakor Bonaparte v vendémiairu, ljudsko vstajo v Kronštatu. Pridobi si red Rdeče zastave. Pri 42 letih je maršal.

Leta 1936 ga Stalin pošlje na pogajanja z vojaškimi šefi v Pariz in v London in kot zastopnika Sovjetske zveze na pogreb Jurija V. V Parizu se v neki restavraciji v ulici Royale sestane s svojimi sojetniki iz Ingolstadta in de Gaullo. Je organizator Rdeče armade in namestnik ministra za obrambo. Na veliki prvomajski paradi leta 1937 stoji na Leninovem mavzoleju poleg Stalina. Enkrat, dvakrat bi lahko postal Bonaparte. A gotovo ni niti pomislil na to. Deset dni po paradi je odstavljen; mesec dni pozneje pa ubit v kleti Ježova. Njegova žena zblazni, hči se obesi. Tok zgodovine, kakor nam je do danes razložen, četudi prepleteno s pretiravanji, lažmi in resnicami, je špijonski roman. V njem nastopajo Himmler in nemška tajna služba, ki hočeta obglaviti, dezorganizirati Rdečo armado; krvoločni in lahkoverni Stalin, ki nasede njegovim lažem in stori točno to, kar hoče Himmler, ne da bi počakal na kak dokaz. V njem nastopajo tradicionalni špijoni: general Skobilin, najlepša moskovska igralka, spletke farmacevtskega laboranta Jagode. In nezavedni poslanci usode: izmučeni Buharin izreče neko ime in pošlje s tem človeka v smrt; Beneša, predsednika Čehoslovaške, zastrupijo obveščevalne službe, verjame v zaroto in obvesti Stalina o njej.

V manj kot v šestih mesecih izginejo trije maršali, sedemindvajset armadnih generalov, dvajset tisoč oficirjev, eni v smrt, drugi v zapore in taborišča. Policijski aparat je pobilznel. Ko je aparat Ježova likvidiral Jagodov aparat, ki ga je nova policija, gubobez decimirala v kletah GPU-ja, je ljudstvo zadihalo in se razveselilo. Našlo je nekoliko miru: boj proti upornišskemu ali trmastemu prebivalstvu se je premaknil na nivo državnih teles. Nova eksekutorja Ježov in Zakovski, blaznež in sadist, dajeta čistkam v političnih, vojaških in diplomatskih kadrih pošasten značaj. Najzanesljivejši, najstarejši boljševiki, Stalinovi prijatelji in sorodniki, nihče ni varen pred njima. Stalin je hladen, načelen, nobena slučajnost ga ne omaje: Ježov ubije njegovega svaka Stanislava Redensa; stari tovariš Ordžonikidze, organizator težke industrije, naredi samomor... O tovarišu in svaku Aleksandru Svanidzeju, ki ni hotel priznati zločinov, ki jih ni zagrešil, in prositi odpuščanja, je Stalin dejal: *»Prevzetnež, umrl je, a ni prosil odpuščanja.«* Najvrlejši poskušajo dati svoji žrtvi kak smisel, a ne morejo. Krestinski vzklikne pred sodiščem: *»Nedolžen sem, mučili so me«,* naslednji dan pa to prekliče. Buharin pravi: *»Nenadoma sem se z vso jasnostjo duha zavedel črne praznine... Res je, treba je poklekniti pred partijo in domovino.«* Gotovo so upali, da bodo s svojimi neverjetnimi, strašnimi izjavami in priznanji omajali ugled Stalina in njegovega režima.

Ko je bil ustreljen Abel Jenukidze, Nadjin pobratim in kum, kljub svojim dvomom in bojaznim najzvestejši tovariš, je Trocki zaklical onstran morja: *»Kaj, kaj si storil svojemu bratu Abelu?«* Stalinov glas mu je po tisku odgovoril: *»Trocki, ti si Judež.«*

Ježov je blazen, Stalin pa ni. Ko meni, da je cilj dosežen, ustavi operacijo in likvidira inkvizitorja. Tako dá ustreliti Zakovskega, kakor je dal ustreliti Jagodo. Ježov konča v norišnici, kjer ga nekega dne najdejo obešenega na drevesu. Prišel je čas milosti. Stalinov horizont je hkrati grobišče, ječa in sen o veličini njegovega ljudstva, ki si ga je podjarmil in ga odrešil. Lahko se bo veselil, ko bo sovjetska Rusija stopila v zgodovino sveta kot sila, zmožna voditi milijardo ljudi, ponižanih in razžaljenih od prejšnjih civilizacij.

Sredi najhujšega terorja je Stalin priredil maškarado: začel je izdajati zakone in principe o socialističnem napredku, principe, ki so ostali mrtve črke v času njegovih satanskih in reakcionarnih metod. Kot toliko drugih diktatorjev je najbrž mislil, da je edinstven in moder, da sme prekršiti vse, da le pride do cilja, in da bo ta bodoča biblija opravičila njegova kruta sredstva ter onemogočila malim naslednikom zlorabe zoper božanske cilje.

Novembra 1937 je izdal novo ustavo, ki jo je uradna zgodovina KP SZ označila za »najbolj demokratično, kar jih svet pozna«. Izjavil je, da je človek najdragocenejši kapital. Na kongresu je vstal in oporekal amandmaju, po katerem naj bi se kolektivni prezidij nadomestil z enim predsednikom, rekoč, da bi lahko tak predsednik postal diktator.

Rusko ljudstvo

Rusko ljudstvo se je uklonilo. Kljub vsemu je nastala ekonomska in socialna zgradba, ki v redu deluje. V najhujših letih terorja in nesmisla je zrasla stavba iz tal in z njo nova generacija. Ideologi, revolucionarji, politiki, intelektualci so vsi pobiti ali strti. Nova generacija je bila že izoblikovana v Velikem stroju: sestavljajo ga stotisoči administratorjev in tehnikov z odrevenelo dušo, s povprečnim strokovnim znanjem, ki pa se učijo in delajo, kot se Rusi niso še nikoli učili in delali. V sebi imajo vero in moč, lahkovernost in vdanost, ki so v naravi ruskega ljudstva... Gotovo jih je tudi strah, a to je strah pred nadnaravnim, kajti oblast in njeni ukrepi so nekaj nadnaravnega, česar ne morejo in niti nočejo ocenjevati... V tem peklju je tudi skupnost ljudstev, ki jih vežejo harmonični odnosi, ljudstev, ki kujejo veliko usodo in se tega tudi nejasno zavedajo; tujec jih je hotel oropati njihove revolucije. Vidiijo, da se jim bliža križarska vojska z Zahoda, druga vojna, ki se zunaj že giblje, po prvi iz leta 1919. V tem poštastnem porajanju res ni mogoče menjati gospodarja.

Glasovi od spodaj

Zakasnele pripovedi oblikujejo zgodovino tistih dni: pripoved neoporečne komunistke, s katero sem debatiral o tisti dobi. Glede Stalina ni pretiravala ne v gorečnosti ne v kritikah. To so njeni spomini iz časov, ko ji je bilo šestnajst let:

»— Bila sem v neki šoli v Minsku. Tisto leto so učenci, najmanj dve tretjini razreda, kar po vrsti izostajali od pouka. Po nekaj dni jih ni bilo v šolo. Ne zaradi bolezni. Starše je doletela nesreča. Otroke je bilo treba preseliti k starim staršem ali sosedom...«

»— Ste čutili do njih usmiljenje ali odpor?«

»— O tem se ni govorilo, to je bila usoda. Vsakdo je mislil, da so starši izdajalci, celo otroci so mislili tako...«

In pripovedi rehabilitirancev. Teh je cela legija. Nekateri se čutijo del enega telesa, kot bivši bojovníki. Černov je star 75 let, velik inženir, star boljševik. Dvakrat je bil deportiran v Sibirijo — skupno 17 let — tri leta za carja, štirinajst let za Stalina. Zdaj v miru končuje življenje v domu starih boljševikov pri reki Moskvi. Nad klavirjem, okrog slike zelo lepe žene, visijo na zidu fotografije in pripovedujejo o njegovem izgnanstvu leta 1905 in o njegovi poroki. O drugi deportaciji ne govori. Ko insistiram, mi odgovori »bilo je pač tako« in se povrne k revoluciji. Pripoveduje mi, da sta se z ženo poročila »tam doli« in da je ona »tam doli« umrla in da njegov sin vodi danes neko centralo na Dnjepru. Mož je kristjan iz prvih časov, razsvetljuje ga njegova vera... Potem govorim z Natalijo, neko drugo rehabilitiranko. »Sedem let sva z materjo preživeli tam. Pobrli so naju v Tuli.« »Zakaj?« — »Neumno vprašanje! Kdo je vedel, zakaj? Nikoli ne bomo vedeli. To je bila statistika: potreben je bil določen odstotek sovražnikov ljudstva.«

Ilja Ehrenburg pripoveduje: »V neki hiši v ulici Lavranšinskega so stanovalcu zahtevali, naj se dvigalo ponoči ne uporablja. Zaradi dvigala niso mogli spati. Bedeli so, da so prisluškovali dvigalu... Obiskal nas je Babel. S svojim običajnim humorjem nam je opisoval vedenje ljudi, ki so imenovani na visoke položaje: 'Ko se usedejo, se usedejo na skrajni rob stola.' Spominjam se tudi nekega groznega dneva pri Meyerholdu... Pritekel je Belov. Bil je razburjen, začel je pripovedovati, kako poteka proces proti Tuhačevskemu in drugim generalom. Bil je član vojaške porote pri vrhovnem sodišču. Spominjam se njegovega stavka, jutri bodo posadili mene na njegovo mesto... Babel usmrčen... Meyerhold usmrčen... Belov aretiran... Ilja Ehrenburg nadaljuje: »Ničesar nismo razumeli, mislili smo (ker smo hoteli tako misliti), da Stalin ne ve za to noro obračunavanje s komunisti, s sovjetskimi intelektualci... Mnogi so mislili, da je vir zla majhen človeček, ki so mu vzdeli ime 'Stalinov narkom'.«

Trocki

1940: minilo je deset let, ki naj bi nadoknadila petdeset let. Boj med rivaloma, med Stalinom in Trockim, med njim, ki je delal zgodovino, in njim, ki je sanjal o njej — boj med premaganim, zgovornim, odkritim strategom in zmagovitim, molčečim, tajinstvenim taktikom — se bliža koncu.

Poleg idejnih sporov je bila med njima tudi človeška, razredna in rasna mržnja. Stalin je sovražil intelektualnega in zgovornega Žida. Trocki je sovražil Azijata in krutega uradnika. A motila sta se eden in drugi: Stalin v svojem obrekovanju, Trocki pa v svojih izjavah o »lenuhu« in »največjem povprečnejšu v partiji«. Trocki, vagabund, priljubljen pri nekaj stotisočih ljudi, porazdeljenih po svetu, si je sam pripravil poraz, a pripravil si ga je v veličini in poeziji. Stalin, zmagovit v svoji učinkovitosti in grozodejstvih, pa je umrl na postelji, na varnem v svojem imperiju.

Človeka prizadene Trockijev lik in njegov pogum v pregnanstvu. Od Alme-Ate v Altaju stopa proti Črnemu morju mož, izgnanec v spremstvu stražarjev, ki želijo, da bi jim poskusil pobegniti, da bi ga lahko ubili. S čepico pozdravlja obrežje Rusije. Carigrad, Norveška, Grenoble, Mehika... S svojo tovarišico Natalijo prispe tja »ta fantom z očali«, kot ga opisuje André Malraux, »ki ima vso moč svojih potez združeno v ploščatih, stisnjenih, izredno ostro začrtanih ustnicah azijskega kipa«. V sebi ima tisto ozadje otroštva in improvizacije, ki ga ločuje od Stalina. Neutrudno lajajoč v luno, piše Stalinov življenjepis in čaka na kroglo in smrt. Avgusta zaključi: »Stalin lahko po pravici reče: *Družba sem jaz.*« Potem začne pisati uvod, sedem strani: »...*Osnovna Stalinova značilnost je njegov prezirljivi odnos do idej, ideja je imela...*« Tu se ustavi. Nekaj dni pozneje, 20. avgusta 1940, mu neki Jacques Mornand, španski komunist, s cepinom razbije lobanjo. V bolnišnici na postelji ne kaže obraz umirajočega Trockega nobenega presenečenja.

Popuščanje

Leta 1939 nastopi zatišje pred bližajočo se novo apokalipso, vojno. Osemnajsti kongres napoveduje liberalnejši imperij, vrnitev k buržoaznim vrlinam. Govori se o družinskem kodeksu, o razširitvi zasebne lastnine, o nacionalni armadi. Stalin izjavi: »Ne bo se nam treba več zatekati k množičnim čistkam«, in Berija, novi šef policije, obljubi še več. Partijski statuti so zmerni. Odprejo se zapori, začnejo se rehabilitacije.

Generalni sekretar se preroško obrne proti tujini in oznani: »Izbruhnila je nova imperialistična vojna, ki divja na velikem ozemlju, od Šanghaja do Gibraltarja... Mi ne bomo hodili za druge v žerjavico po kostanj.«

Stalinu je šestdeset let. Postal je Mesija, duhovni vodja. Ponareja zgodovino, razširja svojo nezmotljivost na umetnost, na znanost, na filozofijo. Teorije prihajajo na dan kot golobi iz čarovnikovega klobuka, v liturgičnem žargonu, vsiljenem vsem komunističnim partijam. Stalin je sam, absoluten v svojem delu, absoluten v svoji osamljenosti. Ve, da ga večina sodelavcev ne ljubi in da trepeta pred njim. Najboljši mislijo, da so prisiljeni uporabljati stalinske metode, ki si jih po potrebi tolmačijo kot revolucionarni imperativ ali pa kot nacionalni imperativ. Treba je delati in si ohraniti življenje v strahu in v nedoumljivosti. Ljudje se navadijo na Stalina.

Z leti postane še bolj dostojanstven v kretnjah, še bolj molčeč. Vse življenje je imel in tudi zdaj ima trdno spanje. V času, ko se ukvarja s položajem družine in dóma, nima ne družine ne dóma. Svetlana, njegova hči, je zadnja krhka vez. Katarina, mati, je umrla v Tiflisu. Kot carjeva mati je vedno nosila praznjo obleko. Ko so jo vprašali, zakaj, je odgovorila: »Vsi vedo, kdo sem.« Vendar ji je bilo vedno žal, da Josip ni postal pop. V dolgih letih jo je videl le enkrat. Ko je umrla, ni prišel, pač pa ji je oskrbel cerkven pogreb.

Stalin se odpove Sočiju in svojemu Kavkazu. Največkrat razmišlja v Kuznjecovem, v svetu robotov, straž in birokratov.

Prevedel Davorin Bažec